

Ярмиш Олександр Назарович,доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України,
член-кореспондент НАПрН України, ДНДІ МВС України,
м. Київ, Україна

ORCID ID 0000-0002-4811-4520

Греченко Володимир Анатолійович,доктор історичних наук, професор,
заслужений працівник освіти України, ХНУВС,
кафедра соціально-гуманітарних дисциплін факультету № 6,
м. Харків, Україна

ORCID ID 0000-0002-6046-0178

Рябий Сергій Михайлович,кандидат юридичних наук, заслужений юрист України,
начальник відділу ДНДІ МВС України,
м. Київ, Україна

ORCID ID 0000-0002-7854-4193

**«РЕГУЛЬОВАНИЙ» ГОЛОДОМОР:
РАДЯНСЬКА ДЕРЖАВА І ГОЛОД В УКРАЇНІ 1946–1947 РР.**

Розкриваються основні аспекти актуальності теми голоду в Україні у 1946–1947 рр., зважаючи на глобальну продовольчу проблему у світі, а також як однієї із найтрагічніших сторінок в історії України. Наголошується, що сучасні російські історики відійшли від наукових принципів при вивченні цієї проблеми, перейшовши, в умовах широкомасштабної російської агресії проти України, на пропагандистські штампи неоімперської ідеології. Документи свідчать, що в роки голоду повною мірою були продемонстровані такі негативні риси радянського державного апарату, в тому числі і МВС–МДБ, як безініціативність, неповороткість, бездушність, неприхований цинізм стосовно маси населення, невміння прогнозувати розвиток ситуації і спрацьовувати «на випередження».

Ключові слова: Україна, 1946–1947 роки, тоталітарний режим, репресії, голод, смертність населення, повоєнна розруха.

У дослідженнях фахівців у сфері продовольчої безпеки та виробництва харчових продуктів досить часто цитується влучний вислів відомого американського вченого Маріона Енстмінгера. Він заслуговує на те, щоб і ми навели його з метою привернути увагу суспільствознавців, зокрема істориків, юристів, політологів. «Продукти харчування, – наголошував дослідник, – це і відповідальність, і зброя. Відповідальність, тому що одним із найважливіших прав є право на харчі і їх вживання в достатку. З іншого боку, – це зброя, оскільки в політиці та економіці продукти харчування відіграють вели-

чезну роль і мають більшу силу, аніж кулі або нафта» [1]. Важко не погодитись з цією думкою, зважаючи на неухильне загострення продовольчої кризи в глобальному масштабі упродовж останніх десятиліть, особливо в контексті сьогоднішніх драматичних подій навколо «зернового коридору» в Чорному морі.

Не викликає сумнівів, що в пошуках ключа для розв'язання однієї з найгостріших проблем людської цивілізації – попередження та подолання голоду – науковці мають звертатися і до минулого, задля виявлення і використання в сучасних умовах позитивного досвіду, з одного боку, і розкриття й врахування досвіду негативного, виведення з нього історичних уроків, – з іншого. Для нашого народу і вітчизняної науки ці питання мають особливе значення, бо протягом лише першої половини ХХ століття Україна пережила три масових штучних голодомори, які мали катастрофічні наслідки для сільського господарства, демографічного розвитку та ментального здоров'я українців. При цьому сталося так, що масовий голод 1946–1947 рр. опинився значною мірою в «історичній тіні» двох інших трагедій – голоду 1921–1923 рр. і особливо – Великого голодомору 1932–1933 рр., поступаючись їм і за територіальними межами, і за масштабами людських втрат, і за іншими наслідками.

Мета статті полягає в комплексному аналізі передумов, причин та наслідків голоду 1946–1947 рр. в Україні, з'ясуванні загального та особливого в цьому трагічному процесі, критичному переосмисленні у цьому аспекті, з історико-правового погляду, вітчизняних та зарубіжних публікацій, а також архівних джерел.

Післявоєнний голод має істотно меншу за обсягом історіографію, ніж попередні голодомори, про які вже згадувалося. Перша, ще доволі боязка, згадка про голод з'явилася в радянській науковій літературі лише у 1988 р., у колективній багатотомній праці з історії селянства [2, с. 182–183]. У 1989 р. зі статтею «Жорстокий хліб: Про становище колгоспного селянства на Україні у перші повоєнні роки» виступив І. Кожукало [3, с. 18–21].

Вирішальне значення для справжньої дослідницької розробки «заборонених» тем, у тому числі історії голодоморів, мали втрата Компартією монополії на владу, звільнення науки від ідеологічних кайданів, розпад СРСР і «архівна революція», що розкрила перед науковцями двері архівосховищ із раніше невідомими джерелами. У науковому співтоваристві розгорнулися дискусії щодо причин, масштабів, демографічних наслідків голоду 1946–1947 рр. У 1996 р. вийшла перша велика робота, присвячена цій темі в масштабах всього Радянського Союзу. Її автором став російський історик В.Ф. Зіма [4]. Виходу монографії передувала публікація автором серії журнальних статей у 1993–1995 рр. В основі його праць лежали неопубліковані архівні документи, розсекречені в кінці 80-х – на початку 90-х рр. Автором досить докладно показані причини, масштаби, тяжкість лиха, що охопило не тільки області, постраждали від посухи, а й відбилося на всій території країни. Дослідник розкрив одну з характерних рис післявоєнного голоду: на відміну від попередніх подібних лих – початку 20-х років та 1932–1933 рр., цього разу жертвами стало не тільки сільське, а й міське населення. З моменту виходу в світ і дотепер книга В.Ф. Зіми є предметом дискусій. Основним пунктом суперечок є висновки щодо «рукотворного характеру» голоду, котрий відбувся, як наголошує автор, з

© Yarmysh Oleksandr, Hrechenko Volodymyr, Riabyi Serhii, 2023

вини правлячих структур усіх рівнів (при цьому автор враховував і вплив об'єктивних чинників – післявоєнних труднощів, посухи 1946 р.).

Що стосується вітчизняної історіографії, то вона стала активно формуватися вже з самого початку 1990-х років (статті А.Л. Перковського, С.І. Пирожкова, І.П. Кожукала, І.М. Маковійчука, Ю.Г. Пилявця, С.В. Кульчицького, О.М. Веселової, Ю.І. Шаповала та ін.). У наступні роки роботи письменників, публіцистів, а найбільше – дослідників-істориків дали поштовх до висвітлення трагічної теми. Більше можливостей для дослідження цієї проблеми науковці отримали останнім часом із вільнішим доступом до засекречених раніше архівних фондів.

Важливе значення мав вихід наприкінці 1996 р. збірника «Голод в Україні 1946–1947 рр.: Документи і матеріали» [5] – першого в українській та світовій історіографії документального видання про післявоєнне лихоліття в Україні. Документи розкривають механізм творення голоду, тотального викачування хліба, вивіз зерна з України, несплату праці колгоспників, стягнення з них непосильних податків, репресії щодо населення тощо. Важливими подіями стали міжнародні та всеукраїнські наукові конференції на визначення роковин голодоморів в Україні. Наразі можна констатувати, що переважна більшість вітчизняних дослідників вважають голод 1946–1947 років штучно організованим владою, низка науковців – свідомим геноцидом українського народу. Загалом, можна погодитись з відомою (на жаль, вже покійною) дослідницею О.М. Веселовою, що «вже чимало зроблено у справі вивчення цієї чорної плями в історії українського народу» [6, с. 27–34].

За кордоном, певна річ, свідчення очевидців публікувалися раніше: зокрема, відомий британський журналіст Олександр Верт спостерігав жалюгідне становище в сільському господарстві в повоєнний період у Київській, Одеській, Житомирській, Полтавській, Чернігівській та інших областях України. «У багатьох інших районах немає машин і дуже мало худоби. Корови, передбачені для молочних цілей, були запряжені до плугів. Один член місії побачив своїми очима чотирьох жінок, запряжених до плуга, в Білорусії» [7, с. 44].

Майкл Еллман написав статтю під назвою «Голод у Радянському Союзі 1947 року та підхід до голоду в Радянському Союзі» в Cambridge Journal of Economics у 2000 році. У ній Еллман використовує «підхід до отримання прав» у поясненні економіки голоду, розроблений майбутнім нобелівським лауреатом Амартією К. Сеном у 1977 році в дослідженні Бенгальського голоду 1943 року та в наступних роботах. Використовуючи модель Сена, Еллман приходить до висновку, що 1946–1947 роки можна кваліфікувати як голод FAD₂ (зниження наявності продовольства, якому можна було запобігти), під час якого можна було уникнути великої кількості смертей, якби контрольовані урядом поставки продовольства були більш доступними для цивільного населення [8].

У 2009 році Ніколас Генсон опублікував своє дослідження голоду на 218 сторінках під назвою «Радянський голод 1946–1947 років у глобальній та історичній перспективі» [9]. Використовуючи порівняльний метод у контексті глобальної історії та ідеології, Генсон критично оцінює висновки попередніх істориків і знаходить розбіжності, особливо з висновком Зіми щодо навмисного голоду. Він вказує на радянські зусилля з

надання допомоги як на показник того, що радянський уряд справді не викликав голод за власним бажанням, вказуючи на комплекс погодних умов, збитків від війни та некомпетентності радянського уряду, непоступливість (особливо у відданні переваги промисловості над сільським господарством і у відмові просити іноземну допомогу). Генсон також піддає серйозній критиці американського президента Гаррі С. Трумена, політику якого Генсон трактує як свідоме утримання від надання допомоги. Зрештою Генсон приходить до висновку, що жертви голоду 1946–1947 рр. не були жертвами навмисного голоду, як стверджував Зіма, але все ж це були «побічні збитки», які стали результатом політики радянського уряду та ідеологічного догматизму.

Такі основні переконання дослідників з цієї теми. Водночас, ще не всі аспекти проблеми досліджені повною мірою. Фахівці називають серед них спротив населення насильницьким хлібозаготівлям, репресії з боку держави (це питання ще в 1992 р. ставив І.Г. Білас), виживання людей в умовах голоду тощо. На нашу думку, активніше можуть підключитися до роботи історики права. Наприклад, треба дати всебічну юридичну оцінку тим заходам, які вживалися радянською державою при застосуванні конфіскаційних заходів (а фактично – реставрації сумнозвісної продрозверстки), не виплати колгоспникам за відпрацьовані трудовні, проведенні масових репресій тощо. На часі, як нам видається, є також дослідження історико-кримінологічного характеру в межах проблеми «наслідки війни – голод – злочинність». Джерельна база для таких розвідок є. Ще далеко не всі архівні документи виявлені та опрацьовані дослідниками.

Документи свідчать, що в роки голоду були повною мірою продемонстровані такі негативні риси радянського державного апарату, як безініціативність, неповороткість, бездушність, неприхований цинізм стосовно маси населення, невміння прогнозувати розвиток ситуації і спрацьовувати «на випередження». Це притаманно й таким органам, як МДБ та МВС, що упродовж багатьох років широко рекламувалися серед народу як «бойові», «оперативні» підрозділи влади, «пильні очі» партії. Перед нами виявлений в архіві документ – записка по «ВЧ», підписана міністром держбезпеки УРСР С.Р. Савченком і очільником МВС республіки Т.А. Строкачем і направлена на адресу начальників УМВС і УМДБ Львівської, Рівненської, Волинської, Тернопільської, Станіславської, Дрогобицької, Чернівецької, Одеської, Вінницької, Кам'янець-Подільської областей і начальникам транспортних відділів МДБ чотирьох залізниць 6 березня 1947р., тобто у розпал смертного голоду. «За наявними даними, – наголошують міністри, – на станціях Одеської, Вінницької, Львівської та Ковельської залізниць скупчилась велика кількість мішечників, що прибули із вражених посухою районів з метою придбання продуктів харчування і не мають можливості виїхати до свого місця проживання». Висловивши побоювання щодо можливого спалаху інфекційних захворювань як серед «мішечників», так і серед місцевого населення (а епідемії, ці незмінні супутники голодоморів, дійсно вирували країною), очільники відомств зажадали від місцевого начальства «негайно повідомити по ВЧ чисельність мішечників, що осіли на Ваших залізничних станціях, а також щодо кількості рухомого складу, необхідного для їх вивезення». Ось такі начебто чемні і людяні генерали: до підлеглих звертаються на «Ви» (перед

нами – оригінал документа), опікуються боротьбою з епідеміями, хочуть допомогти застряглим у дорозі доїхати додому! Але не варто поспішати з висновками, дочитаємо останнє речення «Записки»: «Водночас подайте Ваші міркування щодо необхідних заходів по скороченню проїзду мішечників залізницями» [10, арк. 93]. Таким чином, пропонується «радикальний» підхід: щоб не було проблем із мішечниками, нічого їм їздити залізницями!

А тепер спробуємо розібратися: хто ж ці люди, яких міністри зневажливо наназивають «мішечниками»? Про це ми довідемося з інформаційної записки секретаря Львівського обкому партії, направленої до ЦК КП(б)У ще 11 червня 1946 р. У ній повідомлялося: «Останнім часом значно збільшився приплив колгоспників до районів Львівської області з Харківської, Дніпропетровської, Херсонської, Полтавської, Вінницької, Тамбовської, Орловської, Курської, Брянської, Калінінської та інших областей для закупки у селян хліба та інших сільськогосподарських продуктів. Прибулі особи мають на руках документи, видані правліннями колгоспів, які посвідчують, що вони є колгоспниками. Прибулі... колгоспники купують за гроші або обмінюють на носильні речі хліб, крупу, картоплю та інші продукти і, пробувши по 2–3 місяці, повертаються назад до місця проживання» [5, с. 31]. Чимало людей наймалися на роботу до місцевих селян за хліб. Оце й були «мішечники», яким, на думку високого начальства, не слід було користуватися залізницею.

А ось ще один приклад діяльності органів МВС у роки голоду в Україні. Його наводить міністр державної безпеки УРСР С.В. Савченко у своїй довідці щодо злочинності серед працівників міліції, поданій 27 жовтня 1947 р. на ім'я секретаря ЦК КП(б)У Л.М. Кагановича. Тут йдеться про одного з надто завзятих «борців за хліб». Це такий собі Цеслер, член партії, уповноважений відділу БРСВ УМВС Херсонської області, який був у липні 1947 р. відряджений до Нижньо-Сероговського райвідділу «для надання допомоги». Протягом буквально кількох днів він у двох селах району надав такої «допомоги», що навіть його начальство було змушено визнати потім наявність грубих порушень «соціалістичної законності», про існування якої влада згадувала далеко не кожного дня. Цеслер здійснив обшуки у 39 колгоспників (у 24 хліб був знайдений і вилучений), троє були ним затримані і перебували три дні під арештом у правлінні колгоспу «Трудовик» (охороняти їх Цеслер поставив односельців, озброєних мисливськими рушницями). Розправу (інакше не скажеш) над мешканкою села Ново-Олександрівка краще описати мовою документа: «Під час обшуку у колгоспниці Резницької Уляни Семенівни, яка має 5 дітей, Цеслер вилучив 13,5 кг ячменю, 0,5 кг ячмінних відходів, 12 кг печеного хліба та квитанцію на 85 кг., зданих у рахунок хлібопостачання. Вилучене зерно Цеслер записав до акту як крадене, в той час як Резницька зібрала його зі свого городу. При обшуку у квартирі Резницької Цеслер зруйнував піч, викопав у кімнаті яму і після вилучення зерна заарештував Резницьку». Далі Савченко підсумовує «подвиги» уповноваженого: «Жодних підстав для проведення обшуків і вилучення зерна у колгоспників у Цеслера не було і санкції на це він не мав» [11, арк. 69–70].

Селянство намагалось опиратися грабіжницькій політиці більшовизму. Найпоширенішим було приховування частини зерна від планових хлібоздач, низькі темпи прове-

дення хлібозаготівель, саботаж, затримка під різними приводами зерна на колгоспних складах, залишки зерна у відходах, засипання в насінневі фонди продовольчого зерна, які спочатку партійно-державна номенклатура кваліфікувала як «антидержавні дії», а потім все відвертіше стала кваліфікувати як «державний злочин», близький за змістом до дій «ворогів народу». Посилення опору хлібозаготівлям призводило до посилення репресій проти керівників господарств. Лише упродовж 1946 р. – першої половини 1947 року судові органи завели 261 справу про злочини керівників господарств лише у південному регіоні. Серед них в Ізмаїльській області – 4, Миколаївській – 46, Одеській – 111, Херсонській – 38. Голод, що охопив республіку в перші роки після війни, сприяв росту злочинності. Збожеволівші громадяни, заради врятування себе та своїх близьких, йшли на крадіжки, грабежі, вбивства. В обстановці, що склалася, уряд замість допомоги голодуючим посилював каральні функції [12, с. 12].

Відомий український дослідник В. В'ятрович звернув увагу на таку цікаву обставину: у той час розлучення стали буденним явищем, чоловік йшов до іншої жінки, яка мала що їсти [13, с. 293].

Згадуючи ту ситуацію у своїх мемуарах, М. Хрущов наводить розповідь тодішнього першого секретаря Одеського обкому КП(б)У Олексія Кириченка, який виїхав до якогось колгоспу перевірити, як люди переживають зиму. Йому сказали, щоб він зайшов до такої-то колгоспниці. Ось що він побачив: «На жахливу картину я натрапив. Бачив, як ця жінка на столі розрізала труп своєї дитини, чи то хлопчика, чи то дівчинки, і примовляла: «Ось вже Манечку з'їли, а тепер Іванечка засолимо. Цього вистачить на якийсь час». Ця жінка збожеволіла від голоду і зарізала своїх дітей. Можете собі це уявити?» [14, с. 11].

На Західній Україні, зокрема на Станіславщині (Івано-Франківщині), протистояти хлібоздачі намагалися збройні формування ОУН та УПА. Для них, як неодноразово відзначалося в партійних документах, Станіславська область у 1946 р. була «місцем, куди бандити збираються для того, щоб відпочити і перегрупувати свої сили» [15, с. 530]. Зокрема, 15 серпня 1946 р. відбулася нарада Станіславського обласного проводу ОУН, на якій було обговорено стратегію бойкоту селянами хлібоздачі в державний фонд. Ця стратегія передбачала поширення в селах області листівок із закликами до населення не здавати зерно й не вступати до колгоспів; посилення терактів проти сільського активу й уповноважених із хлібозаготівель, а також проведення рейдів по селах мобільними загонами УПА для залякування населення й представників влади на місцях і «експропріювання» зі складів зданого населенням зерна в державний фонд [16, с. 163]. За даними УМВС, на території Станіславської області було зафіксовано в липні 235 «бандпроявів», у серпні – 293, у вересні – 225, у жовтні – 185. За цей час було знищено понад 70 осіб із числа радянсько-партійного та сільського активу, в тому числі понад два десятки уповноважених із хлібозаготівель [17, арк. 60].

Повстанці, які досі стояли на заваді радянській владі, зберегли своїх земляків від голоду, який охопив решту українських теренів, де не діяла УПА. Проте підпільники рятували не тільки їх, а й багатьох українців з Великої України, що тікали на захід у пошуках їжі. В інструкції керівництва ОУН 1947 року читаємо: «поробити відповідні

запаси збіжжя чи бараболі, не закопуючи в окремих магазинах, а залишаючи по господарях до певного часу. Голодуючим давати руками кадрів ОУН по 5–10 кг збіжжя чи бараболі...» [13, с. 29, 297].

Натомість радянська влада вбачала вихід насамперед у припиненні небажаних дій і розмов. Лише у Дніпропетровській області під час збирання врожаю було заарештовано 38 осіб [18, арк. 2]. Репресивні акції торкнулися і тих, хто мав організовувати хлібозаготівлі. Від місцевих керівників вимагалось виконувати завдання по хлібозаготівлях за будь-яку ціну. Так, у Чернігівській області у 1946 р. було замінено 728 голів колгоспів, причому у 659 господарствах по одному разу, у 66 – по два, у 3-х – тричі. Кожний 16-й голова колгоспу України був ув'язнений. За 1946 рік і у першому кварталі 1947 р. засудили 1 312 голів колгоспів, з них на три роки позбавлення волі – 513 осіб, на 5 років – 219, на 10 років – 112, до розстрілу – двох [5, с. 10–11]. Тим не менш на 1 грудня 1946 року річний план хлібозаготівель по СРСР було виконано на 76,9 %, а на початок 1947 року – на 78,8 %. [19, с. 8–9].

Досить цікавим є питання про те, яким же було становище працівників силових структур у цей період. У роки голоду 1946–1947 рр. проблема забезпечення харчуванням особового складу системи МДБ–МВС була також достатньо гострою і на її вирішення спрямовувались низка заходів.

5 лютого 1947 р. (за № 9/28) за підписами заступника міністра державної безпеки СРСР О.С. Білінова та заступника міністра внутрішніх справ СРСР В.С. Рясного міністрам МДБ та МВС союзних і автономних республік, начальникам відповідних управлінь МДБ та МВС та начальникам крайових і обласних спецторгів була надіслана для виконання «Інструкція по обслуговуванню особового складу МДБ та МВС системою Головспецторгу» (документ затверджений як керівниками МДБ та МВС, так і заступником міністра торгівлі СРСР В.К. Павлюковим). Цією інструкцією передбачалось, що основним завданням Головспецторгу і його органів на місцях є обслуговування споживчих та побутових потреб особового складу МДБ та МВС шляхом організації роздрібної торгівлі продовольчими та промисловими товарами, громадського харчування, заготівлі і виробничо-побутових підприємств. Забезпечення відбувалось відповідно до норм продтоварів та фондів промислових товарів. Передбачалось використання продукції підсобних господарств МГБ та МВС, а також підсобних господарств спецторгів.

Заготівля і зберігання овочів і картоплі здійснювались спецторгами для обох міністерств, а органи МДБ та МВС допомагали спецторгам шляхом виділення транспорту і робочої сили. Також передбачалось надання з боку зазначених міністерств допомоги органам спецторгу у будівництві, ремонтних роботах та інших необхідних заходах.

Для здешевлення вартості харчування в їдальнях у приміщеннях МВС–МДБ останні звільняли спецторги від орендної плати за приміщення, комунальні послуги, паливо тощо, а спецторги знижували нарахування на свою продукцію [20, арк. 2–3].

Виконання цієї інструкції контролювалось керівництвом МДБ та МВС УРСР. Про це свідчить вказівка вже згадуваних нами міністрів МДБ генерал-лейтенанта С.В. Савченка та МВС генерал-лейтенанта Т.А. Строкача від 19.09.1947 (№ 4522/1634) про незадовільне виконання відповідної попередньої вказівки від 26 квітня 1947 р., запла-

нованих заходів та особисту відповідальність начальників управлінь МДБ–МВС за організацію і виконання планів заготовок картоплі та овочів у 1947 році. Ставилось завдання з 22 вересня кожні 5 днів про заготовку картоплі та овочів доповідати окремо по кожному УМДБ та УМВС [21, арк. 246–247].

Ще одним свідченням заходів забезпечення харчування особового складу є наказ МВС–МДБ СРСР № 229 від 17.06.1946 «Про порядок зарахування на продовольче постачання генералів і офіцерів органів МВС–МДБ у місцях тимчасового перебування». Мається на увазі відрядження, лікувальні заклади, санаторії, будинки відпочинку. Особовий склад знімався з продовольчого обліку за місцем служби і закріплювався за місцем перебування. При цьому додатковий пайок дозволялось залишати за основним місцем роботи для забезпечення сім'ї.

Вказівкою міністра державної безпеки УРСР генерал-лейтенанта С.В. Савченка від 19 березня 1947 року за № 1134/с відзначались продовольчі ускладнення утримання працівників сільських районних органів МДБ, які зняті з централізованого продовольчого забезпечення, тому вимагалось надати особливої уваги своєчасній, безумовній та повній видачі належних норм продовольства працівникам районних органів МДБ. Особливо сім'ям працівників МДБ, які не стояли на централізованому продовольчому забезпеченні, вимагалось надавати максимальну продовольчу допомогу продуктами харчування за рахунок підсобних господарств УМДБ і підсобних господарств спецторгів, а також за рахунок децентралізованих заготівель і децентралізованих закупок, які проводились спецторгами.

Один із авторів цієї статті у 80-х роках минулого століття, перебуваючи у службовому відрядженні, при ознайомленні з особовою справою начальника управління позавідомчої охорони УВС Дніпропетровської області звернув увагу, що в наказі про призначення у 1947 році вказаного працівника на посаду міліціонера охорони, крім іншого, вказувалось про видачу йому щомісячно мірки вівса для харчування службового коня.

Оцінки зарубіжних та українських істориків щодо подій голоду 1946–1947 рр. абсолютно не сприймають у сучасній Росії. Якийсь Андрій Марчуков з імперським цинізмом та ницістю заявляє, що всі розмови про низку голодоморів–геноцидів в Україні є вигадкою «українських націоналістів», що «нині ця ідеологічна зброя спрямована проти Росії і тих громадян України, які не вважають останні 350 років і радянський період особливо «чорною дірою» та «втраченим часом» [22, с. 62].

Як бачимо, в період голоду 1946–1947 рр. влада спрацювала у питаннях забезпечення продовольством працівників міліції й органів держбезпеки більш оперативно, ніж у 1932 р. Проте аж ніяк не слід перебільшувати значення цих заходів влади, тим більше «підозрювати» її у філантропних намірах. Партійно-радянська номенклатура думала, передусім, про себе, відгородившись, разом із наближеним до неї господарчим, військовим, науковим, культурним активом, від голоду системою спецрозподільників. Певна річ, дещо перепадало й «силовикам». У цьому був тверезий розрахунок: по-перше, владу треба було охороняти, по-друге – ставало все більш очевидним, що хлібозаготівлі будуть мати конфіскаційний, насильницький, репресивний характер.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Продовольственная безопасность. Большая актуальная политическая энциклопедия. URL: http://greater_political.academic./158. (дата звернення: 11.03.2023).
2. История советского крестьянства. Москва: Наука, 1988. Т. 4. С. 182–183.
3. Кожукало І. Жорстокий хліб: Про становище колгоспного селянства на Україні у перші повоєнні роки. Сільські обрії. 1989. № 7. С. 18–21.
4. Зима В.Ф. Голод в СССР 1946–1947 годов: происхождение и последствия. Москва: ИРИ, 1996. 265 с.
5. Голод в Україні 1946–1947: документи і матеріали / відповідальний редактор В.А. Смолій, упоряд.: О.М. Веселова (гол. упорядник), Т.Т. Гриценко та ін. К.; Нью-Йорк: Вид-во М.П. Коць, 1996. 376 с.
6. Веселова О.М. Стан дослідження проблеми радянського голоду в Україні. Минуле і сучасне Волині та Полісся. Голодомор в Україні 1946–1947 років: причини, перебіг, наслідки. Наук. збірник. Вип. 59. Луцьк, 2016. С. 27–34.
7. Werth Alexander. Russia. The post-war years, epilogue by Harrison E. Salisbury. N. Y.: Tarlinger, 1971. XVII. P. 151–152.
8. Ellman M. The 1947 Soviet Famine and the Entitlements Approach to Famines. Cambridge Journal of Economics. 2000. № 24. P. 603–630.
9. Ganson, Nicholas. The Soviet Famine of 1946–1947 in Global and Historical Perspective. New York: Palgrave Macmillan. 2009. 218 p.
10. Галузевий державний архів Служби безпеки України (далі – ГДА СБУ). Ф. 16. Спр. 626. Арк. 93.
11. ГДА СБУ. Ф. 16. Спр. 630. Арк. 69–70.
12. Горбуров К.Є. Голод 1946–1947 рр. на території Півдня України: автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01. Запоріжжя, 2007. 20 с.
13. В'ятрович В. Україна. Історія з грифом «Секретно». Харків: Книжковий Клуб «Клуб сімейного Дозвілля», 2023. 512 с.
14. Хрущев Н.С. Время. Люди. Власть. Воспоминания в 4-х кн. М.: ИИК «Московские Новости», 1999. Т. 2. С. 11.
15. Сергійчук В. І. Десять буремних літ: Західноукраїнські землі у 1944 – 1953 рр.: Нові документи і матеріали. К.: Дніпро, 1998. 944 с.
16. Андрухів Ігор. Голод 1946–1947 рр. у західних областях УРСР (на матеріалах Станіславської області). Крєзнавство. 2010. № 4. С. 163.
17. Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГО України). Ф. 1. Оп. 23. Спр. 4974. Арк. 60.
18. ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 23. Спр. 4961. Арк. 2.
19. Волков И.М. Засуха, голод 1946–1947 годов. История СССР. 1991. № 4. С. 8–9.
20. ГДА СБУ. Ф. 9. Спр. 227. Арк. 2–3.
21. ГДА СБУ. Ф. 16. Спр. 23. Арк. 246–247.
22. Марчуков А. Операция «Голодомор». Родина. 2007. № 1. С. 62.

REFERENCES

1. Prodovolstviennaia bezopasnost. "Food security". Great current political encyclopedia. URL: http://greater_political.academic.ru/158. (Date of Application: 11.03.2023) [in Russian].
2. Istoriia sovetskogo krestianstva (1988). "History of the Soviet peasantry". Vol. 4. Moscow: Nauka. P. 182-183 [in Russian].
3. Kozhukalo I. (1989). Zhorstokyi khlib: Pro stanovyshe kolhospnoho selianstva na Ukraini u pershi pivoienni roky. "Cruel bread: About the situation of the collective farm peasantry in Ukraine in the first post-war years". Silski Obrii. №. 7. P. 18–21 [in Ukrainian].
4. Zima V.F. (1996). Golod v SSSR 1946-1947 godov: proiskhozhdeniie i posliedstviia. "Famine in the USSR 1946-1947: origin and consequences". Moscow: IRI. 265 p. [in Russian].
5. Holod v Ukraini 1946–1947: Dokumenty i materialy. (1996). "Famine in Ukraine 1946–1947: Documents and materials". / Responsible editor V.A. Smolii, compilers: O.M. Veselova (chief editor), T.T. Hrytsenko and others). K.; New York: Publ. House M.P. Kots, 376 p. [in Ukrainian].
6. Veselova O.M. (2016). Stan doslidzhennia problemy radianskoho holodu v Ukraini. "State of research on the problem of the Soviet famine in Ukraine" / Past and present in Volyn and Polissia. Holodomor in Ukraine in 1946-1947: causes, course, consequences. Science collection. Issue 59. Lutsk. P. 27-34 [in Ukrainian].
7. Werth Alexander (1971). Russia. The post-war years, epilogue by Harrison E. Salisbury N.Y.: Tarliger, XVII. P. 151-152 [in English].
8. Ellman M. (2000). The 1947 Soviet Famine and the Entitlements Approach to Famines. Cambridge Journal of Economics. №. 24. P. 603-630 [in English].
9. Ganson, Nicholas (2009). The Soviet Famine of 1946–1947 in Global and Historical Perspective. New York: Palgrave Macmillan. 218 p. [in English].
10. Haluzevyi derzhavnyi arkhiv Sluzhby bezpeky Ukrainy (dali – HDA SBU) "Branch State Archive of the Security Service of Ukraine". F.16. Case 626. 93 p. [in Ukrainian].
11. GDA SBU. "Sectoral state archive of the Security Service of Ukraine". F.16. Case 630. P. 69-70 [in Ukrainian].
12. Horburov K.YE. (2007). Holod 1946-1947 rr. na terytorii Pivdnia Ukrain. "Famine of 1946-1947 in the territory of Southern Ukraine": abst. Ph.D. Historical Sciences 07.00.01. Zaporizhzhia. 20 p. [in Ukrainian].
13. Viatrovych V. (2023). Ukraina. Istoriia z hryfom «Sekretno». "Ukraine. A story marked 'Secretly'". Kharkiv: Book Club «Family Leisure Club». 512 p. [in Ukrainian].
14. Khrushchev N.S. (1999). Vriemia. Liudi. Vlast. Vospominaniia v 4-kh. "Time. People. Power". Memories in 4 books. M.: IIK «Moscow News». Vol. 2. 11 p. [in Russian].
15. Serhiichuk V.I. (1998). Desiat buremnykh lit: Zakhidnoukrainski zemli u 1944-1953 rr.: Novi dokumenty i materialy. "Ten turbulent years: Western Ukrainian lands in 1944-1953: New documents and materials". K.: Dnipro. 944 p. [in Ukrainian].
16. Andrukhiv Ihor (2010). Holod 1946-1947 rr. u zakhidnykh oblastiakh URSS (Na materialakh Stanislavskoi oblasti). "The famine of 1946-1947 in the western regions of the Ukrainian SSR (Based on the materials of the Stanislav region)". Local history. №. 4. 163 p. [in Ukrainian].

17. Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv hromadskykh obiednan Ukrainy (TSDAHO Ukrainy). "Central State Archive of Public Associations of Ukraine (CDAGO of Ukraine)". F. 1. Op. 23. Case 4974. 60 p. [in Ukrainian].

18. TSDAVO Ukrainy. "Central State Archive public associations of Ukraine". F.1. Op. 23. Case 4961. 2 p. [in Ukrainian].

19. *Volkov I.M.* (1991). *Zasukha, golod 1946–1947 godov*. "Drought, famine of 1946–1947". History of the USSR. №. 4. P. 8–9 [in Russian].

20. GDA SBU. "Sectoral state archive of the Security Service of Ukraine". F. 9. Case 227. P. 2-3 [in Ukrainian].

21. GDA SBU. "Sectoral state archive of the Security Service of Ukraine". F. 16. Case 23. P. 246-247 [in Ukrainian].

22. *Marchukov A.* (2007). *Operatsiia «Holodomor»*. "Operation 'Holodomor'". Motherland. №. 1. 62 p. [in Russian].

UDC 94 (477.86)«46/47»:304:314.42

Yarmysh Oleksandr,

Doctor of Juridical Sciences, Professor, Honored Lawyer of Ukraine,
State Research Institute MIA Ukraine,
Corresponding Member of the National Academy of Juridical Sciences of Ukraine,
Kyiv, Ukraine,
ORCID ID 0000-0002-4811-4520

Hrechenko Volodymyr,

Doctor of Historical Sciences, Professor,
Honored Worker of Education of Ukraine,
Kharkiv National University of Internal Affairs,
Department of Social and Humanitarian Disciplines,
Faculty №. 6, Kharkiv, Ukraine,
ORCID ID 0000-0002-6046-0178

Riabyi Serhii,

Candidate of Juridical Sciences, Honored Lawyer of Ukraine,
Head of the 3rd Research Department,
State Research Institute MIA Ukraine,
Kyiv, Ukraine,
ORCID ID 0000-0002-7854-4193

«REGULATED» HOLODOMOR: THE SOVIET STATE AND FAMINE IN UKRAINE 1946-1947

This article reveals the main aspects of the actuality regarding the topic of famine in Ukraine in 1946-1947, considering the global food problems in the world, as well as one of the most tragic pages in the history of Ukraine. When searching for solutions to one of the

© Yarmysh Oleksandr, Hrechenko Volodymyr, Riabyi Serhii, 2023

DOI (Article): [https://doi.org/10.36486/np.2023.2\(60\).2](https://doi.org/10.36486/np.2023.2(60).2)

Issue 2(60) 2023

most pressing issues of human society, namely preventing and overcoming famine, scientists should examine the past to identify and apply positive experiences in modern circumstances while also considering negative experiences and lessons learned from history. For our nation and domestic science, these questions are of special importance. Only in the first half of the twentieth century, Ukraine experienced three mass artificial holodomors, which had catastrophic consequences for agriculture, demographic development and mental health of Ukrainians. At the same time, the mass famine of 1946-1947 was largely overshadowed by two other tragedies - the Holodomor of 1921-23 and, above all, the Great Holodomor of 1932-33 - and was inferior to both in terms of territorial extent, human losses, and other consequences. The state of scientific development of the problem, the opinions of domestic and foreign specialists in general history and the History of Law regarding the prerequisites, causes and consequences of this process are analyzed in detail. It is emphasized that modern russian historians have departed from scientific principles in the study of this problem, having switched, in the conditions of large-scale russian aggression against Ukraine, to propagandistic stamps of neo-imperial ideology. Documents show that during the years of famine, such negative features of the Soviet state apparatus, including the Ministry of Internal Affairs and the Ministry of State Security, were fully demonstrated, such as lack of initiative, clumsiness, callousness, undisguised cynicism towards the mass of the population, inability to predict the development of the situation and act «in advance».

Keywords: Ukraine, 1946-1947, totalitarian regime, repression, famine, population mortality, post-war devastation.

Отримано 12.06.2023